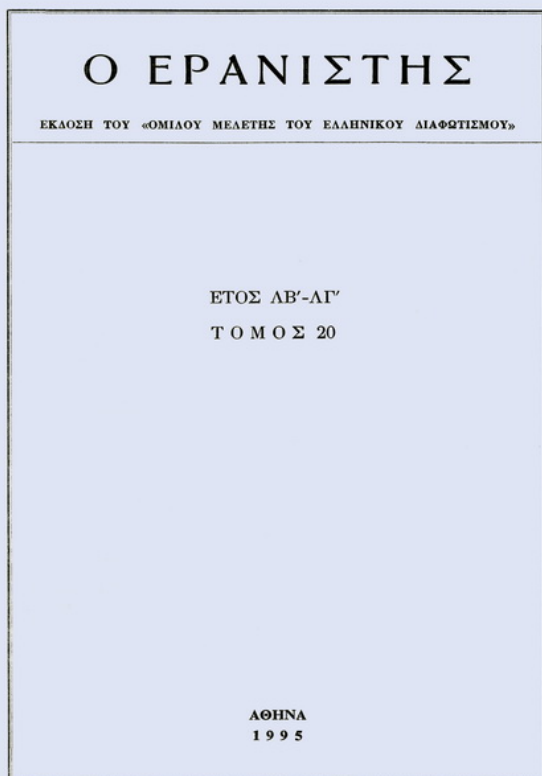

The Gleaner

Vol 20 (1995)

Νικόλαος Ζερζούλης, μεταφραστής των
μαθηματικών έργων του Christian Wolff

Λίνος Γ. Μπενάκης

doi: [10.12681/er.238](https://doi.org/10.12681/er.238)

To cite this article:

Μπενάκης Λ. Γ. (1995). Νικόλαος Ζερζούλης, μεταφραστής των μαθηματικών έργων του Christian Wolff. *The Gleaner*, 20, 47–57. <https://doi.org/10.12681/er.238>

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΕΡΖΟΥΛΗΣ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ CHRISTIAN WOLFF

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΕΡΖΟΥΛΗΣ ἡ Τζαρτζούλης ἡ Τζερτζέλης (Μέτσοβο περ. 1706 - Ἰάσιο 1772) εἶναι ὁ σπουδαῖος μαθητὴς τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου στὰ Γιάννενα, διδάσκαλος στὴν Τρίκκη καὶ στὴ Σχολὴ Γκιούνμα Ἰωαννίνων, στὸ Μέτσοβο καὶ στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία Κωνσταντινουπόλεως, σχολάρχης στὴν Ἀθωνιάδα (διάδοχος τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη), στὸ Μέτσοβο, στὸν Τύρναβο, στὴν Τρίκκη καὶ τελικὰ στὸ Ἰάσιο ἀπὸ τὸ 1766 ὡς τὸ θάνατό του (ἐκεῖ τὸν διαδέχθηκε ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης καὶ ἐκεῖνον τὸ 1776 ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ). Γιὰ τὴν ἀνώτερη μόρφωσή του ξέρουμε ὅτι σπούδασε στὴν Ἱταλία φιλοσοφία, μαθηματικὰ καὶ ἰατρικὴ (Βενετία 1751, Πάδοβα 1751-52, Βολωνία 1753-55, Βενετία 1755), ἐνῶ τὸ κύριο συγγραφικὸ του ἔργο ἀποτελέσσε τὸ ἀντικείμενο παλαιότερων ἐρευνῶν μου.¹

Στὸν Ἀθηναῖκό κώδικα (Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας 51, ἔτ. 1759) σώζεται ἔργο τοῦ Ζερζούλη μὲ τὸν τίτλο *Τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κὺρ Νικολάου Κυριακοῦ τοῦ Τζαρτζούλη, καθ' οὗ ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ ἐγράφη, γενναία ἀπάντησις. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκτενὴ ἀντίκρουση (50 περ. σελίδες) τῆς Ἐπιστολῆς τινὸς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει δοκούντων φιλοσοφεῖν Περιπατητικῶν κατὰ τῶν λεγόντων, κατὰ τε Δημόκριτον τὸν παλαιότατον φιλόσοφον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης φιλοσόφους, ὅτι τὸ πῦρ οὐκ ἔστιν ἀπλῶς κοῦφον, ἀλλ' ἔχει τὸ ἀνάλογον τῇ οἰκείᾳ ὕλῃ βάρους. Στὸν Ζερζούλη γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτό, δηλ. τὴν ἔννοια τῆς βαρύτητος (εἰδικότερα τὴν ἀμφισβήτηση ἀπὸ τοὺς «νεωτερικοὺς» τῆς «περιπατητικῆς» ἀρχῆς ὅτι τὸ πῦρ εἶναι «κοῦφον ἀπλῶς» καὶ τὴ διδασκαλίαν τους ὅτι ἔχει καὶ αὐτὸ βάρους), ἀπάντησε ὁ σοφὸς «περιπατητικὸς» σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας Δωρόθεος Λέσβιος († περ. 1770) μὲ τὸ ἐπιστολικὸ ἐπίσης κείμενο Δωροθέου γενναιοτάτῃ καὶ φιλο-*

1. Λίνος Γ. Μπενάκης, «Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Ἀριστοτελισμοῦ στὸν ἑλληνικὸν χῶρον. Ἀμφισβήτηση καὶ ὑπεράσπιση τοῦ φιλοσόφου: Νικόλαος Ζερζούλης - Δωρόθεος Λέσβιος», *Φιλοσοφία* 7 (1977) 416-454.

σοφικωτάτη απάντησις εἰς τὰ προεκτεθέντα. Πρὸς τὸν ἴδιο Δωρόθεο γνωρίζουμε τώρα καὶ τὸ μικρὸ κείμενο Νικολάου τοῦ ἐκ Μετζόβων ἀπορίαι πρὸς Δωρόθεον (κώδ. Ἀθηνῶν, Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς 80: πρώτη ἔκδοση Λίνου Γ. Μπενάκη, «Ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Νικολάου Ζερζούλη. Μιά πρώιμη σύγκρουση μετὰ τὸν Δωρόθεο Λέσβιο σὲ θέματα θεολογίας, φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης. Παράρτημα: Ἀνανίας Ἀντιπάριος πρὸς Ζερζούλην περὶ τῆς λογικῆς ψυχῆς».²

Τὸ ὑπόλοιπο γνωστὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ Ζερζούλη, ἀπὸ τὴν περίοδο κυρίως τῆς διδασκαλίας του στὸ Ἰάσιο (1766-72), εἶναι μεταφραστικό. Σημαντικότερη ἀσφαλῶς εἶναι ἡ μετάφραση ἀπὸ τὰ λατινικὰ τῶν «Στοιχείων» τοῦ Νεύτωνος (*Philosophiae naturalis principia mathematica*), ἔργου τοῦ 1687 (τρίτη ἔκδ. 1726), ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ ὅλους τοὺς βιογράφους τοῦ Ζερζούλη καὶ μαρτυρεῖται ρητὰ καὶ στὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Δωροθέου Λεσβίου *Τὰ παράδοξα τῶν νῦν νεωτέρων*.³ Ἡ ἑλληνικὴ αὐτὴ μετάφραση τῶν «Στοιχείων» ἀπὸ τὸν Ζερζούλη (ἵσως μέρους των) δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ ὡς σήμερα σὲ καμιὰ βιβλιοθήκη ἢ συλλογὴ χειρογράφων! (Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴν μετάφραση τοῦ 1729 ὅλες οἱ ἄλλες μεταφράσεις τῶν «Στοιχείων» σὲ εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες ἔγιναν τὸν 19ο αἰ., ἡ γερμανικὴ μάλιστα μόλις τὸ 1872.) Ἐργὸ τοῦ Ζερζούλη εἶναι καὶ ἡ μετάφραση, ἐπίσης ἀπὸ τὰ λατινικά, τῆς «Πειραματικῆς Φυσικῆς» τοῦ φημισμένου Ὀλλανδοῦ φυσικοῦ P. van Musschenbroek καθὼς καὶ συγγραμμάτων τοῦ Fr. Baumeister, μαθητῆ τοῦ Chr. Wolff, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Κ. Κούμα ὁ Ζερζούλης δίδασκε στὸ Ἰάσιο («παρέδιδεν ἐξ ἰδίων του μεταφράσεων τὴν τοῦ Βαῦμκίστεριου φιλοσοφίαν»)⁴

2. *Λευκαλίον*, τχ. 21/1978, 86-95.

3. Ἐπειδὴ ἡ Ariadna Camariano-Cioran στὸ τελευταῖο βιβλίον της *L'Épire et les pays roumains*, Ἰωάννινα 1984, σ. 176 ἐπ. ὑποβαθμίζει τὴν παρουσία τῆς μετάφρασης τῶν «Στοιχείων» τοῦ Νεύτωνος μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Ζερζούλη —ἐπειδὴ προφανῶς δὲν διασώθηκε ἀπὸ τὴ χειρόγραφη παράδοση—, ὑπογραμμίζω τὴ σημασία τῶν νέων ἀναμφισβήτητων στοιχείων γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς μετάφρασης αὐτῆς, ποὺ παρουσίασα τὸ 1977 (*Φιλοσοφία*, ὁ.π.) ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Δωροθέου Λεσβίου «Τὰ παράδοξα τῶν νῦν νεωτέρων». Ἐδῶ ἔχουμε συχνὰ τίς ἐξῆς ἐκφράσεις τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Ζερζούλη: «ὁ θαυμαστὸς μεταφραστὴς τοῦ Νεουτῶν», «ὁ καλὸς αὐτοῦ ἐρμηνεύς», «ὁ τοῦ Νεουτῶν ζηλωτὴς» κ.ἄ. (βλ. *Φιλοσοφία*, ὁ.π., σ. 428). Ἀλλὰ χρῆση τῶν «Στοιχείων» καὶ καλὴ γνώση τῶν νέων φυσικῶν νόμων τοῦ Νεύτωνος ἀπὸ τὸν Ζερζούλη ἔχουμε ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο 1740-48 (Τύρναβος-Τρίκκη), ὅταν ἐκδηλώθηκε ἡ διαμάχη Ζερζούλη-Δωροθέου γιὰ τὸ «βαρὺ καὶ τὸ κοῦφον» (ἐπίκληση τοῦ «κατὰ Νεουτῶνιον» νόμου τῆς παγκοσμίου ἑλξεως καὶ ἄλλες ἀναφορὲς στὸν Νεῦτωνα).

4. *Σύνταγμα Φιλοσοφίας* 1, Βιέννη 1818, σ. x.

Σχετικά με την πρώτη μετάφραση έχουμε ευτυχώς τώρα, και μάλιστα πολύ πρόσφατα, τὸ σπουδαῖο «εὔρημα»⁵ τοῦ Κώδικα τῆς Κεντρικῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης «Μιχ. Ἐμινέσκου» τοῦ Ἰασίου VI-9 (188), ἔτους 1760, ὁ ὁποῖος στὰ φύλλα 24α-79β καὶ 146α-203β περιέχει: «Τῆς τοῦ σοφωτάτου Δημοκρίτου, τῶν ἡμετέρων προγόνων Ἑλλήνων ἀρχαιοτάτου, φυσικῆς θεωρίας ὑπὸ τῶν νεωτέρων, καὶ μάλιστα τοῦ ἀγγινουστάτου καὶ μέγα ἐπὶ σοφίᾳ κεκτημένου ὄνομα Ἰσαάκ τοῦ Νευτόνο, ἀνανεωθείσης, ἐπιδιορθωθείσης, ἀναπτυχθείσης, αὐξηθείσης καὶ εἰς φῶς προαχθείσης Στοιχείων κατὰ Μουσεμβρόεκιν» ἐκφρασθέντα καὶ ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντα παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου καὶ γυμνασιάρχου τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας Νικολάου Κυριακοῦ Τζερετζέλη καὶ ἤδη πρῶτον παρ' αὐτοῦ ἐν ἐλλάδι φωνῇ τοῖς Ἑλλήνων παισὶ καὶ ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὄρει παραδοθέντα.»

Μήπως λοιπὸν μπορεῖ τώρα νὰ κατανοηθεῖ σωστά ἡ δῆλωση τῶν βιογράφων τοῦ Ζερζούλη, ὅτι ἐδίδασκε τὴν «Φυσικὴν» τοῦ Νεύτωνος «κατὰ Μουσικεμβρόεκιν»; «Ὅτι δηλαδή ἡ διδασκαλία τῶν *Στοιχείων* τοῦ Νεύτωνος ἀπὸ τὸν Ζερζούλη βασιζόταν ἀκριβῶς στὰ συγγράμματα τοῦ πιδ αὐθεντικοῦ ἐρμηνευτῆ τῆς Νέας Φυσικῆς, τοῦ περιφημοῦ van Musschen-

5. Θεμελῶ συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστίες ὀφείλουμε στὸν νέο διδάκτορα τοῦ Ἐλευθερίου Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου κ. Χαρίτωνα Καρανάσιο, ποὺ μὲ πολὺ καλὲς νεοελληνικὲς σπουδὲς καὶ στὴ Γερμανία εἶχε τὴν εὐκαιρία, στὸ πλαίσιο τῆς διατριβῆς του γιὰ τὸν Σεβαστὸ Κυμνήτη, ἐπιστημονικῆς πρόσβασης στὴ Συλλογὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἰασίου τῆς Ρουμανίας. Παράλληλα μὲ τὴν ἐρευνα γιὰ τὸ δικό του θέμα ὁ Ἕλληνας ἐρευνητὴς ἐπιδόθηκε καὶ σὲ λεπτομερὴ καταγραφὴ τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων μὲ σκοπὸ τὴ δημοσίευση σύγχρονου περιγραφικοῦ Καταλόγου τῆς σπουδαίας αὐτῆς Συλλογῆς. Σ' αὐτὴν τὴν καλὴ συγκυρία ὀφείλουμε τὴν «ἀνακάλυψη» τῶν μαθημάτων τῆς Νέας Φυσικῆς ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη στὴν «Ἀθωνιάδα» σὲ χειρόγραφο, ποὺ γιὰ χρόνια ἀναζητούσαμε χωρὶς ἀποτέλεσμα στὸν ἑλληνικὸ γῶρο καὶ ποὺ παρκαμένει codex unicus, ἀλλὰ δυστυχῶς μὲ ἐνδιάμεσο κενὸ ἐνὸς «τετραδίου», μὲ παρατοποθετήσεις φύλλων καὶ χωρὶς τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ ἔργου. —Στὸ ἴδιο χειρόγραφο ἔχουμε τώρα ἕνα ἀκόμη ἀπόγραφο τῶν *Στοιχείων Γεωμετρίας* τοῦ Christian Wolff στὴν ἀπόδοση τοῦ Ζερζούλη (φ. 80α-145β). — Ἀναλυτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ μαθήματα «φυσικῆς» τοῦ Ζερζούλη μὲ ἀξιολόγηση τῶν ἐρμηνευτικῶν σχολίων καὶ τῶν προσθηκῶν του καθὼς καὶ τῆς «βιβλιογραφίας» του βλέπε στὴ σχετικὴ ἀνακοίνωσή μου στὸ Συνέδριο «Ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός, οἱ εὐρωπαϊκὲς ἰδέες καὶ ὁ ἀναγεννώμενος Ἑλληνισμός», Βόλος 27-29.5.1993 (ὑπὸ δημοσίευση). Περιγραφὴ τοῦ χειρογράφου δημοσίευσε ἤδη ὁ Χ. Καρανάσιος, «Ὁ κώδικας VI-9 (188) τῆς Κεντρικῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης "Μίχαι Ἐμινέσκου" τοῦ Ἰασίου. (Ἀνεύρεση λαθάνοντος ἔργου τοῦ Νικολάου Ζερζούλη)», *Ἑλληνικά* 44 (1994), 182-187.

broek και ότι ο Κώδικας του 'Ιασίου καλύπτει πλήρως τὸ σπουδαῖο κενὸ μας, καὶ γιὰ τὴ μετάφραση δηλαδή τοῦ Νεύτωνος. Καὶ εἶναι πάντως πολὺ σημαντικὸ γεγονὸς γιὰ τὴν ἱστορία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐρευνοῦμε ἡ δυνατότητα ἐπιτέλους νὰ μελετήσουμε καὶ νὰ ἀξιολογήσουμε τὶς παραδόσεις τῆς Νέας Φυσικῆς ἐνὸς σπουδαίου 'Ελλήνα φιλοσόφου καὶ διδασκάλου τῶν ἐπιστημῶν.

Πρὶν ἀπὸ τὴν παρουσίαση τῶν μεταφράσεων τῶν μαθηματικῶν ἔργων τοῦ Wolff ἂς σημειωθεῖ ὅτι διασώθηκαν πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὰ βιβλία καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς προσωπικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Νικολάου Ζερζούλης, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκύπτουν τὰ ἐνδιαφέροντα, ἡ κατάρτιση καὶ ἄλλες ἐπιδόσεις του.⁶ Ὡς ὑπογραμμισθεῖ τέλος ἡ σημασία τῆς μαρτυρίας τοῦ 'Ιωσήπου Μοισιόδακα γιὰ τὴ σπουδαία θέση τοῦ Ζερζούλη στὴ φιλοσοφικὴ παιδεία τῆς ἐποχῆς του, ποὺ συναντοῦμε (α) στὸν Πρόλογο τῆς μετάφρασης τῆς *Ἠθικῆς Φιλοσοφίας* τοῦ Muratori (1761), ὅπου ὁ Μοισιόδαξ προσφέρει, λέει, τὴ μετάφρασή του αὐτὴ σ' ἓναν κόσμο, «ὅπου τῇ ἀληθείᾳ τὰ φροντιστήρια πολλαπλασιάζονται, ἡ ἐγκύκλιος παιδεία ἀκμάζει, ἡ Φιλοσοφία διδάσκεται, ἡ *Μ α θ η μ α τ ι κ ῆ ἀ κ ο υ ἔ τ α ι*, οἱ διδάσκαλοι αὐξάνουν» μερικὸς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐγὼ ἀποτολμῶ νὰ κηρύξω τάχα καθὼ τὸς ἀνακαινιστὰς ἐκείνης τῆς ἀρχαίας εὐγενείας. «Ἐνας Βούλγαρις Εὐγένιος εἰς τὸ Βυζάντιον, ἓνας Θεοτόκης Νικηφόρος εἰς τὴν Κέρκυραν, ἓνας Ζορτούλιος Νικόλαος εἰς τὸν Ἀθῶνα, εἶναι οἱ πρῶτοι λογάδες, ἄξιοι καὶ οἱ τρεῖς νὰ συγγράφουν καὶ νὰ παραδίδουν μὲ ἀκρίβειαν πᾶσαν ἐπιστήμην. Ὅλη ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ τοὺς σεβάξεται, διότι αὐτοὶ σπουδάζουν ν' ἀνακαλέσουν τὰς Μούσας εἰς τὸν πάτριον Ἑλικῶνα των», καὶ (β) στὴν *Απολογία* του (1780), ὅπου διαβάζουμε τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: «Ἐγὼ μῆτε παύω εὐφημῶν τὸν ἐξοχώτατον ἐν ἱατροφιλοσόφοις κύριον Μανασσῆν τὸν Ἠλιάδην, ὅστις προτρεπόμενος νὰ ἀναλάβῃ τινὰ ἐπαγγελίαν ἐν τῇ νεοδμουμένῃ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Βουκουρεστίου μῆτε ἄλλην συγκατέβῃ νὰ δεχθῇ εἰμὴ τὴν Μαθηματικὴν ἢ τὴν Πειραματικὴν. Ὁ ἐπίσημος ἀνὴρ, ἀφοῦ χρόνους ἱκανοὺς ἐδίδαξεν ἐν τῷ Βουκουρεστίῳ τὰ ἀριστοτελικά, ἀπῆλθε τέλος ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἐπὶ κατάρτισμῳ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμογενῶν... Αὐτὸ τοῦτο ἐποίησε καὶ ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, αὐτὸ ὁ αἰδίας μνήμης Νικόλαος ὁ Ζορζούλης, αὐτὸ καὶ πολλοὶ ἕτεροι, ὅσοι ἀπῆλθον εἰς τὰς ἀκαδημίας ἐκείνας... ἐπὶ μαθήσει τῆς ὄντως καλλιεργητέας Φιλοσοφίας».

Ὁ Νικόλαος Ζερζούλης μετέφρασε λοιπὸν ἀκόμη στὴν περίοδο τῆς διδα-

6. Βλ. *Φιλοσοφία*, ὅ.π., 420, σημ. 15 καὶ 422.

σκαλίας του στο Ίασιο (1766-72) την *Αριθμητική*, τη *Γεωμετρία* και την *Τριγωνομετρία* του μεγάλου Γερμανού μαθηματικού και φιλοσόφου Christian Wolff (1674-1754) από το λατινικό πρωτότυπο. Πρόκειται για μετάφραση τριών βιβλίων του Wolff από το δίτομο έργο του *Elementa matheseos universae* (Halle 1713 και Γενεύη 1743).⁷ Τα σωζόμενα χειρόγραφα με τις μεταφράσεις αυτές του Ζερζούλη έχουν καταγραφεί.⁸

Πρόκειται για 3 χειρόγραφα Βουκουρεστίου (Ρουμανικής 'Ακαδημίας 1020, 1369 και 1377), 3 'Αγίου Όρους ('Εσφιγμένου 269, Βατοπεδίου 539 και Παντελεήμονος 751), 1 τής Μεγάλης του Γένους Σχολής (άριθμ. 18, έτους 1780: μόνο τα *Στοιχεία Αριθμητικής*) και 1 του Μετοχίου Παναγίου Τάφου (άριθμ. 73, έτους 1781: επίσης μόνο τα *Στοιχεία Αριθμητικής*). Σ' αυτά να προστεθεί και ο κώδ. 'Ιασιού 129 (18ου αι.: μόνο τα *Στοιχεία Αριθμητικής*). Σύνολο χειρογράφων 9. Από τα χειρόγραφα αυτά τη *Γεωμετρία* περιέχουν μόνο οι κώδ. Βατοπεδίου 539, 'Εσφιγμένου 269 (όπου μάλιστα η *Γεωμετρία* προηγείται τής *Αριθμητικής*) και Ρουμαν. 'Ακαδημίας 1377 (έτους 1801), χωρίς το Προοίμιο του Ζερζούλη,

7. Για τον Wolff, τη διδασκαλία του, την κυρίαρχη στά χρόνια του Γερμανικού Διαφωτισμού φιλοσοφική «σχολή» του (οι μαθητές του, οι λεγόμενοι «Βολφιστοί», είχαν καταλάβει όλες σχεδόν τις έδρες στα γερμανικά πανεπιστήμια), τις επιδόσεις του στις μαθηματικές ιδιαίτερα επιστήμες και το έκτεταμένο συγγραφικό έργο του βλέπε συνοπτικά το λήμμα «Βόλφ» στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* τής Έκδοτικής 'Αθηνών, τ. 2 (1984), σ. 338 (Ν. Μ. Σκουτερόπουλος). Για την παρουσία και τις επιδράσεις του στην ελληνική φιλοσοφική παιδεία και τις επιστήμες βλ. τώρα το άρθρο του Η. Νούτσου, «Die Rezeption der Ideen Christian Wolffs in Griechenland», *Λωδώνη* 16 (1987), σ. 9-20 (αναφέρεται ειδικότερα στους Έπτανήσιους λογίους Αντώνιο Μοσχόπουλο και Δαμιανό Παρασκευά). Για την παρουσία ή και επίδραση των ιδεών του Wolff στο έργο του Εϋγενίου Βούλγαρη, ιδιαίτερα στη *Λογική* του (1766) βλ. τη μαρτυρία του 'Ιωσήπου Μοισιόδακα, *Απολογία*, σ. 25 έπ. (έκδ. Α. 'Αγγέλου, 1976) και Α. Camariano-Cioran (σημ. 1), σ. 179.—Όσο για το θέμα τής τυχόν μετάφρασης τής *Αριθμητικής* και τής *Γεωμετρίας* του Wolff και από τον Βούλγαρη, ή μαρτυρία του Ζαβίρα, *Νέα Ελλάδα*, 1872, σ. 295 (Τα τύποις ανέκδοτα..., ε' *Αριθμητική* και *Γεωμετρία* Βολφίου, εκ τής λατινίδος) δεν είναι άρκετή, ενώ τα *στοιχεία* που δίνει ο Κράς (σημ. 8), σ. 119, για 1 χειρόγραφο με τα *Στοιχεία* τής *Αριθμητικής* και 4 με τα *Στοιχεία Γεωμετρίας* χρειάζονται διερεύνηση και αξιολόγηση. Όπως είναι γνωστό, ο Βούλγαρης συνέγραψε και μια *Εισαγωγή* εις τα *Αριθμητικά* (για τους σπουδαστές τής 'Αθωνιάδος) και *Στοιχεία* τής *Αναλύσεως*, επίσης ανέκδοτα.

8. Βλ. Γιάννης Καράς, *Ouvrages grecs sur les Sciences exactes et naturelles conservés en manuscrit* (Διατριβή στην École Pratique des Hautes Études), Παρίσι 1974 και συνοπτικότερα στο βιβλίο του: *Οι φυσικο-θετικές επιστήμες στον ελληνικό 18ο αιώνα*, 'Αθήνα 1977, σ. 122.

ἐνῶ τὴν *Κατ' Οὐόλφ Στοιχειώδη Ἐπίπεδον Τριγωνομετρίαν* μόνο ὁ ἴδιος κώδ. Ρουμαν. Ἀκαδημίας 1377 (χωρὶς δυστυχῶς τὸ Προοίμιο, ἀλλὰ μὲ πολλὰ παραδειγματικὰ σχήματα).

Παραθέτω χαρακτηριστικούς τίτλους τῶν μεταφράσεων αὐτῶν: Ἀριθμητικὴ συντεθεῖσα παρὰ τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κυρίου Νικολάου κατὰ τὴν Οὐόλφιον (Ρουμαν. Ἀκαδ. 1020), Νικολάου Κυριακοῦ Τζερετζέλη Γεωμετρία καὶ Ἀριθμητικὴ κατὰ Οὐόλφιον (Ἐσφιγμένου 269), Τῶν Μαθηματικῶν Στοιχείων αἱ πραγματαίαι (sic), αἱ προηγουμένως (sic) ἐκ τῶν τοῦ μαθηματικωτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου Οὐόλφ Χριστ. Γερμανοῦ, φιλοπόνῳ σπουδῇ Νικολάου Ντεοντζέλ (Ρουμαν. Ἀκαδ. 1377).

Τέλος ἀπὸ νεώτερες ἐργασίες Ρουμάνων εἰδικῶν γνωρίζουμε τώρα ὅτι ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Ζερζούλη ἔγινε ἡ πρώτη ρουμανικὴ μετάφραση τῆς Γεωμετρίας καὶ τῆς Τριγωνομετρίας τοῦ Wolff (κώδ. 923 τῆς Ρουμαν. Ἀκαδημίας, Βουκουρέστι) πρὶν ἀπὸ τὴ δεύτερη τοῦ Gheorghe Lazar καὶ ὅτι τὰ ἐγχειρίδια αὐτὰ εἶχαν καὶ στὴ ρουμανικὴ μορφή τους διάδοση καὶ εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴν παιδεία τῶν χωρῶν ἐκείνων.⁹

Τὰ ἐγχειρίδια τοῦ Ζερζούλη δὲν εἶναι ἀπλές μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Wolff. Πρῶτα ἀπ' ὅλα προτάσσονται ὀλιγοσέλιδα ἀλλὰ πυκνὰ σὲ θεωρητικὲς ἀρχές καὶ σχετικὲς γνώσεις «Προοίμια» τοῦ μεταφραστῆ: «Εἰς τὴν κατὰ Οὐόλφιον Ἀριθμητικὴν Προοίμιον τοῦ σοφωτάτου Νικολάου Κυριακοῦ Τζερετζέλη», «Τοῦ σοφωτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου κυρίου Νικολάου Κυριακοῦ Τζερετζέλη εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ μεταφρασθεῖσαν καὶ τοῖς ἑαυτοῦ φοιτηταῖς παραδοθεῖσαν κατὰ Οὐόλφιον Γεωμετρίαν Προοίμιον». Ἀκόμα, τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τῆς μετάφρασης συνοδεύουν σὲ κάθε σχεδὸν σελίδα ἐρμηνευτικὲς «Ἀποσημειώσεις» τοῦ Ζερζούλη, μὲ συχνὲς παραπομπὲς στὸν Εὐκλείδη καὶ σὲ ἄλλους ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ μὲ στοιχεῖα ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ συγγραφεῖς μαθηματικῶν ἔργων τῶν νεώτερων χρόνων (βλ. τὴ δῆλωση τοῦ ἴδιου στὸ Προοίμιο τῆς Ἀριθμητικῆς: «προστέθεται παρ' ἐμοῦ τὰ γε δόξαντα τῶν παραλελειμμένων ἐξ ἄλλων συγγραφέων διὰ τῶν παρ' ἐμοῦ πολλαχοῦ παρεμβεβλημένων ἀποσημειώσεων», καθὼς καὶ ἄλλοι: «... καὶ ἐξ ἄλλων τὰς ἀναγκαίας προσθήκας ποιησάμενος»).

9. Βλ. Florica Cîmpan, «Un manuscris moldovenesc cuprinzînd o traducere a geometriei si trigonometriei lui Wolff, anterioară celei făcute de Gh. Lazăr», *Analele științifice ale Univ. din Iasi* 6 (1960), καὶ τῆς ἰδίας, «Manuscrisul de matematică al lui Nicolae Cercel», *δ.π.* 7 (1962), σ. 572 ἐπ.

Ειδικά για τη μελέτη και χρήση του Εὐκλείδη ὁ Ζερζούλης διευκρινίζει στο Προοίμιο τῆς *Γεωμετρίας* ὅτι «φειδόμενος τοῦ χρόνου (τῶν μαθητῶν του) ὡς πολυτιμοτάτου τῶν ἀναλωμάτων» ἐπέλεξε τὸ Ἑγχειρίδιο τοῦ Wolff («Οὐόλφιον τὸν πάνυ καὶ ἐν ταύτῃ καθηγεμόνα προστήσασθαι ἔγνωκα...»), διότι ἡ νεώτερη «κατ' Οὐόλφιον ὁδὸς» εἶναι συντομότερη, ἀλλὰ καλύπτει καὶ τὴ διδασκαλία τῶν Στοιχείων τῆς Γεωμετρίας «κατ' Εὐκλείδην ἢ Τακουέτον».¹⁰ γιὰ τὸν μεγάλο ὥστόσο «Ἑλληνα μαθηματικὸ δηλώνει: «προσθήσω ἐν τῷ τέλει τοῦ παρόντος ἐγχειριδίου τινὰ τῶν παρ' Εὐκλείδει προτάσεων, τισὶ τῶν καθ' ἡμᾶς παραγράφων τὴν αὐτὴν εἶναι τε καὶ συμφυέγγεσθαι, ὡς ἂν οὕτως αὐτὰ δὴ τὰ παρ' ἐκείνῳ ὑμᾶς διδάσκεισθαι καὶ γνῶτε, καὶ τὸν κατ' Οὐόλφιον ἐπιτομώτερόν τε καὶ καινότερον τρόπον ἀγάσῃσθε».

Καθὼς δὲν εἶχαμε ὡς τώρα τὴ δυνατότητα ἀντιπαραβολῆς τῶν λατινικῶν κειμένων τοῦ Wolff μὲ τὰ ἐγχειρίδια τοῦ Ζερζούλη, δὲν μπορούμε νὰ καταγράψουμε μὲ βεβαιότητα ὅλες τὶς Σημειώσεις καὶ τὸ περιεχόμενό τους στὴν προσωπικὴ μελέτη καὶ ἐρμηνευτικὴ ἱκανότητα τοῦ Ἑλληνα μεταφραστῆ. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται ἐδῶ μερικὲς παραπομπές τοῦ Ζερζούλη, μὲ ἀκριβῆ στοιχεῖα ἐκδόσης καὶ συχνὰ σελίδα, σὲ μαθηματικὰ ἔργα τοῦ Ἀριότου τοῦ Ἀγγλου» (Thomas Harriot, 1560-1621), «Οὐαλλίστου» (John Wallis, 1616-1703), «Λαμὺν» (Guillaume Lamy, μὲ παραπομπὴ στὰ *Στοιχεῖα Γεωμετρίας*, Παρίσι 1710), «Ερχάρδου Οὐίγγελιου» (παραπομπὴ στὴν *Πρακτικὴ Ἀριθμητικὴ* του), «Δανγκουρτίου» (παραπομπή: «ἐν τοῖς *Συμμίκτοις* τοῖς Βερολιναιοῖς»), «Εμμανουὴλ Σουεδενβοργίου» (Emmanuel Swedenborg, 1688-1772) κ.ἄ. πολλῶν.¹¹

10. Τὰ *Elementa Geometriae* τοῦ Andreas Tacquet (Cantabrigiae 1710) τυπώθηκαν ἀργότερα στὴν ἐλληνικὴ μετάφραση («μετὰ σημειώσεων τοῦ Οὐίστωνος») τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, Βιέννη 1805.

11. Ὁ πυρήνας τοῦ ἄρθρου ἀποτελεῖ ἀνακοίνωση στὸ Πανελλήνιο Συνέδριο «Οἱ φυσικὲς-θετικὲς ἐπιστῆμες κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», ποὺ ὀργάνωσε ἡ Ἑνώση Ἑλλήνων Φυσικῶν - Παράρτημα Λάρισας στίς 22-24.4.1988 στὴ Λάρισα-Ἀμπελάκια-Τύρναβο. Πολὺ νεώτερα εἶναι βέβαια τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς νεωτέρης φυσικῆς ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη μετὰ τὴν πρόσφατη «ἀνακάλυψη» τοῦ σχετικοῦ χειρογράφου τοῦ Ἰασίου. Εὐχαριστῶ πάντως καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῇ τὸν ἐκλεκτὸ σύνεδρο τῆς Λάρισας κ. Μιχάλη Λάμπρου, καθηγητὴ τοῦ Μαθηματικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, γιὰ τὴ βοήθειά του στὴν ἀναγνώριση τῶν ἐξελληνισμένων ὀνομάτων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπιστημόνων, ποὺ γνωρίζει καὶ χρησιμοποιοῦ ὁ Ζερζούλης.— Γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίζει στὸ θέμα τῶν ἐξελληνισμένων ὀνομάτων ὁ σύγχρονος μελετητὴς βλέπει τὸ πολὺ χρήσιμο ἄρθρο τῆς καθηγήτριας Γεωργίας Ἀποστολοπούλου (Ἰωάννινα, «Ἡ ἀπόδοση τῶν ἑπωνύμων,

Συχνές είναι βέβαια οι αναφορές του Ζερζούλη στον «θαυμασίον Καρτέσιον» (Descartes, 1596-1650) και τόν «περικλεέστατον Λεϊβνίτιον» (Leibniz, 1646-1716), αλλά και ιδιαίτερη σημασία έχει η παραίνεσή του να χρησιμοποιούν οι μαθητές του και τα έγχειρίδια των Βούλγαρη και Θεοτόκη. Τέλος και στα τρία βιβλία του Wolff ό μεταφραστής μας έχει προσθέσει άφθονα σχήματα για την έποπτική διδασκαλία των θεωρημάτων, ιδιαίτερα της Γεωμετρίας.

Και τó στοιχείο αυτό εντάσσεται άσφαλώς στο γενικό πνεύμα του Ζερζούλη, να ένισχύσει τó πρακτικό μέρος και τη διδακτική χρησιμότητα των έγχειριδίων (βλ. ιδιαίτερα τó μέρος της Γεωμετρίας, που όνομάζει «Έμπρακτον Γεωμετρίαν»). Στο θέμα αυτό ό Ζερζούλης στο Προοίμιο της *Αριθμητικής* διατυπώνει με έμφαση την πρόθεσή του, με άφετηρία μάλιστα την διαίρεση της αριθμητικής «παρά τοίς πάλαι και τοίς νύν σοφοίς» σέ θεωρητικό και πρακτικό μέρος. Έχοντας αναλύσει τó περιεχόμενο και τούς σκοπούς κάθε μέρους, δηλώνει ότι ό Wolff χρησιμοποιεί άλλη μέθοδο, «περί της πρακτικής μέν πραγματευόμενος πάντως, πολλά δέ και των άπό του θεωρητικού της αύτης παρενέσειρε μέρους...». Έπειδή «όμως αύτῷ πολλά και του πρακτικού μέρους συντομίας παραλέειπται χάριν, άτε δη παρά πλουτούντα πολλάς περί των αύτων διαλαμβανούσας γράφοντι βίβλους», γι' αυτό —λέει ό Ζερζούλης— «προστέθειται παρ' έμού τά γε δόξαντα των παρελειμμένων, έξ άλλων συγγράφων διά των παρ' έμού παρεμβεβλημένων άποσημειώσεων». Και τó κάνει αυτό, προσθέτει, για να βοηθήσει καλύτερα τούς «πρωτοπείρους» μαθητές του, αλλά

των ξένων φιλοσόφων στην Έλληνική σέ όρισμένα κείμενα του περασμένου αιώνα»: *Όνόματα. Revue onomastique* 9 (Άθήνα 1984) 170-9. Βλέπε επίσης την πολύ καλή εργασία για τή σωστή «άποκρυπτογράφηση» στο Εύρετήριο κυρίων όνομάτων της επανέκδοσης της *Συνόψεως της Ιστορίας της Φιλοσοφίας* του W. G. Tennemann στη μετάφραση Κ. Μ. Κούμα (1818), Άθήνα, Άκαδημία Άθηνών 1973, σ. 245-53. Όπως και στο Εύρετήριο του περιοδικού *Ερμής ό Λόγιος* άπό τόν Έμμ. Ν. Φραγκίσκο, Άθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1976. — Έδώ είναι άσφαλώς ή θέση να έπιστημάνω και την ανάγκη της στενής συνεργασίας του μελλοντικού φιλόλογου έκδότῃ των μαθηματικών αύτων έργων —όπως και των άλλων της παραγωγικότητας αύτης έποχής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού— με συνάδελφο μαθηματικό ή φυσικό, έρευνητή της Ιστορίας των φυσικών έπιστημών. Τό Συνέδριο του Παραρτήματος Λάρισας της «Ένωσης Έλλήνων Φυσικών» για τίς φυσικές-θετικές έπιστήμες κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού μάς έδωσε έκτός των άλλων και την ευχάριστη εύκαιρία να διαπιστώσουμε την παρουσία σήμερα στον έλληνικό έρευνητικό χώρο νέων συναδέλφων άπό την περιοχή των φυσικών έπιστημών με στέρεη έπιστημονική κατάρτιση και γνήσιο ένδιαφέρον για τή νεοελληνική πνευματική Ιστορία.

και γιατί αυτοί «οὐκ εὐποροῦσι τὸ νῦν ἔχον ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς διαλέκτῳ βιβλίων πλεόνων περὶ τῶν αὐτῶν διαλαμβανουσῶν». Ἡ διδασκτική καὶ παιδαγωγική σκοπιμότητα εἶναι φανερὴ σὲ ὅλο τὸ ἔργο, πολὺ ἐπὶ πλεόν ἀποτελεῖ ὄργανο διδασκαλίας τοῦ ἴδιου τοῦ μεταφραστῆ-διασκευαστῆ του.

Ἀπομένει νὰ ποῦμε ὅτι στὰ Π ρ ο ο ί μ ι α του, ἰδιαιτέρα στὸ πρῶτο, τῆς Ἀριθμητικῆς, ὁ Ζερζούλης ἐξάγει μὲ ἔντονα ρητορικά ὕφος ἀλλὰ καὶ ἄφθονες ἀναφορὲς στοὺς Ἑλληνες κλασικοὺς τὴν ἀξία «τῆς Μαθηματικῆς» καὶ τὴ χρησιμότητα τῶν κλάδων της. Καὶ γιὰ μὲν τὸ γενικότερο αὐτὸ θέμα ἔχουμε πρῶτα τὴ δῆλωσή του ὅτι σχετικὰ μίλησε σὲ ἀναλυτικότερο κείμενο, πολὺ προηγεῖται τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ ἀφορᾷ «ἀπασαν τὴν Μαθηματικὴν» («ἐφθημεν ἤδη διὰ πολλῶν ἐν τῷ πρὸ τούτου περὶ τῆς μαθηματικῆς ἀπάσης διεξοδικωτέρῳ λόγῳ ἀποχρόντως καὶ ἱκανῶς ἀποδεδειχότες»). Ὁ ὠλόγος αὐτὸς τοῦ Ζερζούλη δὲν μᾶς εἶναι δυστυχῶς γνωστὸς ἢ δὲν ἔχει ταυτισθεῖ ἀκόμα στὰ χειρόγραφα τῶν μεταφράσεων τῶν ἔργων τοῦ Wolff. Ἐχουμε ὅμως ἄλλες καίριες ἀναφορὲς στὴν ἀξία καὶ χρησιμότητα τῶν μαθηματικῶν σὲ ἄλλο κείμενο τοῦ Ζερζούλη, τὴ γνωστὴ ἐπιστολὴ γιὰ τὸ κοῦφον καὶ τὸ βαρὺ,¹² ὅπου ὁ «νεωτερικὸς» φιλόσοφος —διδάσκαλος τότε στὴν Τρίκκη (1736-48)— ἀντιμετωπίζει τὴν πολεμικὴ τοῦ ἀντιπάλου του στὸ θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν. Πραγματικά, ἓνα δεύτερο θέμα, στὸ ὁποῖο ἡ ἀντίθεση τοῦ Δωροθέου πρὸς τοὺς «νεωτέρους» εἶναι ἐξαιρετικὰ ἔντονη, εἶναι ἡ χ ρ ῆ σ η τ ὶ ν μ α θ η μ α τ ι κ ῶ ν σ τ ῇ φ ι λ ο σ ο φ ι κ ῇ π ρ ο β λ η μ α τ ι κ ῇ, τὴ συγκεκριμένη καὶ γενικότερα. Ὁ Δωρόθεος ἔχει μιλήσει καὶ ἄλλοι γιὰ «ἐκτροπὴν ἐπὶ τὰ μαθηματικά», συγκεντρώνει ὅμως στὸ τέλος τοῦ κειμένου του αὐτοῦ ὁξύτατα πυρὰ ἐναντίον «τῶν κατακόρως ἐπὶ τῶν φυσικῶν μαθηματολογούντων» (ὁ.π. 449-50). Στὶς θέσεις αὐτὲς ὁ Ζερζούλης εἶναι κατηγορηματικὰ ἀντίθετος, καὶ τὸ κείμενο περιέχει συχνὲς ἀναφορὲς στὴν ἀξία τῶν μαθηματικῶν: ἔτσι π.χ., προβάλλοντας τὴ δική του καλὺτερη γνώση τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τῶν σχολιαστῶν του, ἀρχαίων, βυζαντινῶν καὶ νεώτερων, στηρίζει τὴν καλὴ αὐτὴ γνώση καὶ σωστὴ κατανόηση τοῦ Σταγυρίτη στὸ συγκεκριμένο πρόβλημα ἀκριβῶς στὸ ὅτι εἶναι «μαθηματικῶν ἐγκρατῆς, οὐχ ὥς ὕμεῖς οἱ ἀγεωμέτρητοι καὶ ἀγεωμετρήτως τοῖς ἐκείνου προσβάλλοντες, μαθηματικοὺς παραδείγματι ὄντος [τοῦ Ἀριστοτέλους] πεπυκνωμένου, ἢ ἐκ τῶν σαφεστέρων τὰ παρ' αὐτῷ ἀσαφῆ γνωρισθῇ...».¹³ Ἀναλυτικότερα γράφει παρακάτω ὁ Ζερζούλης: «Ὁ φιλόσοφος οὗτος [ὁ

12. *Φιλοσοφία* 7/1977, 416 ἐπ., ἰδιαιτ. 435, 442, 445.

13. *Ο.π.*, σ. 435-436.

Ἀριστοτέλης], ὥσπερ δὴ καὶ οἱ ἄλλοι οἱ πρὸ αὐτοῦ, πανταχοῦ τῶν ἑαυτοῦ συγγραμμάτων μαθηματικοῖς πεπύκνωται παραδείγμασιν, ἀπὸ τῶν σαφεστέρων ὡς ἐπιστημονικῶν ὄντων καὶ ἀναντιρρήτων μαθηματικῶν τὰ ἀσαφέστερα φυσικά, διὰ τὸ τῶν ἀρχῶν ἄδηλον καὶ τὸ σύνθετον, πειρώμενος δεῖξαι· τινὲς δὲ τῶν ἑαυτοῦ ὁπαδῶν μαθηματικῆς εἰσὶν ὅλως ἄπειροι καὶ εἰκότως τὰ αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσι συγγράμματα καὶ ἀκατάληπτα εἶναι νομίζουσι.¹⁴ Τὴν ὑπεροχὴν τοῦ τέλους ὁ Ζερζούλης, στὴν κατακλείδα τοῦ ἰδίου ἀποκαλυπτικοῦ γιὰ τὶς γνώσεις καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου, δηλώνει ὅτι στηρίζει στὴ γνώση «τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τῆς τε ἀπὸ τῆς δημοκριτικῆς ἀναζωογονηθείσης ὑπὸ τῶν νεωτέρων καὶ τῆς ἀπὸ τῶν τῆς μαθηματικῆς ἀπάσης εἰδῶν, ὅση κατὰ παλαιούς καὶ ὅση κατὰ νεωτέρους ἐπηύξηται, τῆς τε ἀπὸ ἀνατομίας καὶ ἱατρικῆς, καὶ μὴν καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἱερᾶς θεολογίας τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν καὶ τῆς τῶν θείων Γραφῶν καὶ τῶν ἀγιωτάτων πατέρων μελέτης καὶ ἀναγνώσεως...».¹⁵

Ἐνα τελευταῖο σημεῖο, ποὺ ἀξίζει νὰ προβληθεῖ, εἶναι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ζερζούλη γιὰ τὰ «πρωτεῖα» τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τὴν πρόταξη τῆς διδασκαλίας της σὲ σχέση με τοὺς ἄλλους κλάδους τῶν μαθηματικῶν. Στὸ Προοίμιο τῆς Ἀριθμητικῆς τοῦ Wolff δηλώνεται ρητὰ: «Ταῦτ' ἄρα εἰκότως καὶ προτακτέαν εἶναι τῶν ἄλλων τῆς μαθηματικῆς εἰδῶν ἀπάντων τὴν Ἀριθμητικὴν ἀνδράσι σοφοῖς κέκριται τοῖς τε πάλοι καὶ γε τοῖς νεωτέροις, οἷα δὴ καὶ καθηγεμόνι ἐν τούτοις τῷ ἡμετέρῳ Οὐολφίῳ τῷ πάννυ· ἔχει γὰρ αὕτη τὰ τοιαῦτα κληρωσαμένη πρωτεῖα φύσει πάντως ἔκ τε τῆς οἰκείας ἀξίας καὶ παρὰ τὸ ἐπιστητὸν αὐτῆς, περὶ ὃ καταγίνεται, ἰδιαιτέον ὑποκείμενον». Ὡστε ἀπὸ τὴ φύση της εἶναι ἡ ἀριθμητικὴ ἡ πρώτη μαθηματικὴ ἐπιστῆμη ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἀντικείμενό της. Ἡ ἀνάλυση τῆς θέσης αὐτῆς κλείνει με ἀναφορὰ στὸν Πρόκλο (κατὰ λέξη ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ Σχόλια στὰ Στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδη) καὶ στὸν Νικόμαχο Γερασηνὸ (ἐν προοίμῳ τῆς Εἰσαγωγῆς τῆς κατ' αὐτὸν Ἀριθμητικῆς).

Τὸ Προοίμιο κλείνει με τὴν ὑπογράμμιση τῆς χρησιμότητος («χρήσις καὶ λυσιτέλεια») τῆς ἀριθμητικῆς γιὰ τὸν πολιτικὸ βίον (με ἀναφορὰ στὸν πλατωνικὸ Φίληβο) καθὼς καὶ γιὰ τὴ φυσικὴ καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν «τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς τελείωσιν». Σὲ ἐπισφράγιση τῶν εἰσαγωγικῶν αὐτῶν θέσεών του ὁ Ζερζούλης ἐπικαλεῖται καὶ πάλι τὴν αὐθεντία τοῦ Πλάτωνος: «Ἡμῖν δὲ μόνον τὸ περὶ αὐτῆς [τῆς ἀ-

14. Ὁ.π., σ. 442.

15. Ὁ.π., σ. 445-446.

ριθμητικῆς] Πλάτωνος τοῦ Θείου ἐν τῷ τρισκαίδεκάτῳ τῶν *Νόμων* εἰρη-
μένῳ ἐπιτιθείσθω νῦν εἰς σφραγῖδα τοῦ λόγου, οὕτω δηλονότι τὴν ἐν ἀν-
θρώποις φρόνησιν ἀναβλαστάνειν ἐκ ταύτης... καὶ διὰ τὸ ταύτης ἄνευ,
ἥπερ αὐτὸς φησὶν οὗτος ἐν τῷ τῶν *Πολιτειῶν* ἐβδόμῳ, μήτε πολιτεῖαν μή-
τε οἰκίαν μήτε δὴ στρατηγίαν δύνασθαι συστήναι».

ΛΙΝΟΣ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ